

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ
“ИҚТИСОДИЁТ НАЗАРИЯСИ” КАФЕДРАСИ

“ ИҚТИСОДИЁТ НАЗАРИЯСИ” фанидан

Мустақил иш

Мавзу: Хусусий мулкнинг моҳияти ва уни ривожлантириш муаммолари

Бажарди: ХБА-53 гуруҳи талабаси

Ж.Ҳақназаров

Текишди: Б.Турсунов

Тошкент 2015

Режа

1. Мулкый муносабатларнинг иқтисодий моҳияти.
2. Хусусийлаштириш жараёнининг иқтисодий, методологик ва ҳуқуқий асослари.
3. Ўзбекистон Республикасида хусусийлаштиришнинг ўзига хос йўли ва босқичлари.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мулкый муносабатларнинг иқтисодий моҳияти.

Моддий ишлаб чиқариш жараёнида кишиларнинг иродалари ва онгларидан катъий назар улар уртасида юзага келадиган муайян алоқа ва муносабатлар мавжуд. Улар ишлаб чиқариш муносабатлари ёки иқтисодий муносабатлар деб аталади.

Кишилар ўртасида иқтисодий муносабатлар, аввало ишлаб чиқариш жараёнини узи такозо этадиган мулкый муносабатлардир. Ишлаб чиқариш воситаларининг кишилар томонидан узлаштириш улар уртасида узига хос ижтимоий ўзаро муносабатлари келтириб чиқаради. Кишиларнинг ўзаро муносабатлари, яъни уларнинг ишлаб чиқариш воситаларига ва меҳнат натижаларига узлариникидек ёки узганикидек карашларга мувофиқ келувчи муносабатлар мулк муносабатлари деб аталади. Мулк муносабатлари ҳар доим буюмлар, яъни меҳнат воситалари ва предметлари билан, шунингдек меҳнат натижаси-маҳсулот билан боғлиқдир.

Мулк муносабатлари мулкка эғалик қилишни, фойдаланишни ва тассаруф этиш(такдирини ҳал этиш)нинг узвий бирлигини такозо этади. Эғалик қилиш-мулкка расмий ва ҳукукий (юридик) эғалик қилиш. Фойдаланиш, ишлатиш-мулкни иқтисодиётда амалий қўллаш, ишлатиш ва ундан даромад олишдир. Мулк эғаси уни амалиётда икки хил йўл билан ишлатиши мумкин.

1. Мулкни бевосита узи ишлатиши ва ундан олинган фойданинг бутунлай узига тегишли бўлиши.
2. Мулкни ижарага бериш. Бунда олинган даромад ижараси уртасида ҳар-хил нисбатларда тақсимланиши мумкин.

Тасарруф этиш-мулкнинг такдирини ҳал этиш, яъни мулкни сотиб юбориш, ижарага бериш, меросга қолдириш, асраб-авайлаб қупайтириш ёки йукотиб юбориш ҳатти-ҳаракатларидан иборатдир.

Мулкчиликнинг объекти ва субъекти мавжуддир. Мулкчилик объектига ер, сув, қонлар, усимлик ва ҳайвонот дунёси, машина, усқуналар, бино-иншоотлар, маҳсулотлар хизматлар, тарихий-маданий ёдгориликлар, товарларнинг узи ва бошқалар қиради. Мулкчилик субъектига-айрим кишилар, оилалар, социал гуруҳлар, ҳудудий бирлашмалар, ҳар хил жамоалар, ижтимоий диний ташкилотлар ва давлат қиради.

Мулк муносабатлари ишлаб чиқариш муносабатларининг моҳиятини ташкил этади, лекин уз тури жихатидан бир-биридан фарқ қилади. Агар ишлаб чиқариш воситалари ва натижалари бутун жамиятга тегишли бўлса, бу ҳолда жамият аъзоларининг бир қисмига, унинг айрим гуруҳлари ёки айрим шахсларга тегишли бўлса, бу ҳолда мулкнинг хусусий типи мавжуд бўлади. Мулкый муносабатлар турли шакллардаги мулкни уз ичига олади. Мулк

шакллари уни узлаштиришнинг тавсифига боғлиқдир. Узлаштиришнинг тавсифи узгалар бойлигини текинга узлаштиришдан, яқка тартибда жамоа бўлиб, шерикчилик асосида ўзлаштиришдан иборатдир.

1-расм. Мулкчилик шаклларининг кўриниши².

Булардан ташкари шахсий мулк шакли мавжуддир.

Хусусий мулк - айрим кишиларга тегишли ва уларга даромад келтирувчи мулк. Унинг икки курилиши мавжуддир: Индивидуал хусусий мулк вакооператив гуруҳий мулк. Индивидуал хусусийда- мулк бир кишига тегишли бўлади. Олинган даромаднинг хаммаси шу мулкдорга тегишли бўлади. Кооператив-хусусий мулк деганда маълум бир гуруҳ томонидан бойликни шерикчилик асосида узлаштиришдан иборатдир. Мулкнинг бундай шакли хиссадорликка таянади. Гуруҳ аъзоси умумий ишга уз хиссасини пай (улуш) сифатида хусусий мулкни кушади ва шу улушнинг миқдорида яраша даромад олади.

Жамоа мулки-бойликнинг муайян мақсад йулида айрим жамоаларга бирлашган кишилар томонидан биргаликда узлаштиришдир. Жамоа мулки майда мулк эгаларининг купчилик тарзда ва уз манфаати йулида бирлашувидан ташкил топади. Жамоа аъзоларининг хаммаси меҳнат жараёнида катнашиши шарт. Жамоада яратилган даромад икки қисмдан, жамоа аъзоларининг индивидуал даромадидан ва жамоа мулкини купайтириш ҳамда ривожлантиришдан ташкил топади.

Жамоа мулкининг турлари куйидагилардан иборат:

1. Кооператив мулк;
2. Корхона жамоасининг мулки;
3. Корхона ва ташкилот уюшмаси (ассоциацияси) мулки. Бу муайян мақсад йулида уюшмага бирлашганларнинг умумий мулки (савдо, сотик, ишлаб чиқариш, бошқаришни ташкил этиш).
4. Ижтимоий ташкилотлар мулки (партиялар, қасаба ташкилотлари) халқ ҳаракатлари турли фондлар мулки, бадал пули, ажратмалар.
5. Диний ташкилотлар мулки.

² Шодмонов Ш. Ш., Алимов Р. Х., Жўраев Т. Т. «Иқтисодиёт назарияси» Тошкент, «Молия» 2002 йил. 32-бет.

Шу билан бирга оила мулки ва маҳалла мулки мавжуд.

3. Давлат мулки-бойликни уз вазифасини адо этиш учун давлат томонидан узлаштирилишидир.

Давлат мулки хусусий мулкни национализация килиш (миллийлаштириш) ва давлат маблаг и хисобига корхоналар куришидан ташкил топади.

Ушбу мулк шакллари жамият тараққиётига хар-хил даражада таъсир курсатади. Бу шакллардан кайси бирини ишлаб чиқариш жараёнида самарадорлик даражаси юкори булса у етакчи роль уйнайди.

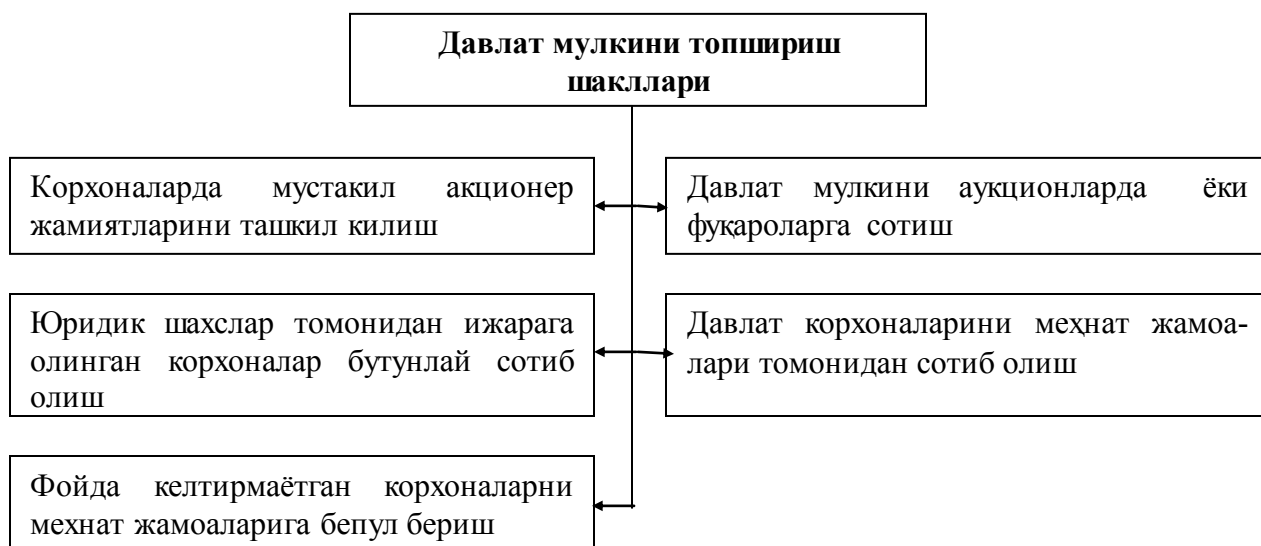
Аралаш мулк эса хар хил мулк шаклларнинг биргаликдаги формаси булиб, уларни асосан кушма корхоналар киради.

Хусусий мулк шаклининг бошқаларга нисбатан самарадорлик даражаси юкоридир.

Хусусийлаштириш давлат мулкини хусусий ва бошка мулк шаклларига айлантйришдир.

Бозор иқтисодиётига ўтиш учун мулкка булган муносабатни туб ўзгартириш зарурдир. Бозор иқтисодиётига ўтишнинг асосий шартларидан бири давлат томонидан мулкка якка хукмронликни тугатишдан иборатдир. Бу ишни амалга ошириш учун давлат мулкининг тахминан 70 фоизини жамият аъзоларининг кўлига топшириш зарур.

Давлат мулкини бевосита ишлаб чиқарувчилар кўлига топширишнинг куйидаги расмда келтирилган шакллари мавжуд.

2-расм. Давлат мулкини хусусийлаштириш шакллари³.

³ Ш.Ш.Воҳидов. Мулкй ислохотлар-иқтисодий тараққиёт кафолоти//Бозор, пул-кредит.-Т., №12, 2008.- 9-16 бет.

Бозор иктисодиётига ўтиш даврида хусусийлаштиришни қисқа вақт даврида ўтказиш катта аҳамиятга эгадир. Чунки иктисодиётни бозор муносабатларига ўтказиш мамлакат иктисодини ривожланишига ва аҳолини турмуш даражасини яхшиланишига олиб келади.

Бозор муносабатларига ўтишнинг асосий шarti кўп укладли иктисодиётда рақобат муҳитини шакллантириш ва уларнинг ташкилий шарт-шароитларини вужудга келтиришдан иборат. Мулкчилик масаласини ҳал қилиш бозорни вужудга келтиришга қаратилган бутун тадбирлар тизимини ташкил топишга хизмат қилади.

2. Хусусийлаштириш жараёнининг иқтисодий, методологик ва ҳуқуқий асослари.

Ўзбекистонда хусусийлаштириш жараёнининг иқтисодий, методологик ва ҳуқуқий асослари Президент Ислон Каримов таклиф қилган модел замирида амалга оширилади. Бу модел чинакам миллий, маҳаллий, ўзига хослиги билан хусусийлаштиришнинг стратегияси ва тактикасини белгилаб беради.

1-жадвал. Ўзбекистонда мулкни хусусийлаштириш жараёнини амалга оширишга бўлувчи омиллар⁴.

Биринчидан	Хусусийлаштириш Республикада амалга оширилаётган ислохотларнинг ички мантиғига буйсундирилган бўлиб, уларнинг ўзагини ташкил этиш лозим эканлиги
Иккинчидан	Давлат бош ислохотчи экан, хусусийлаштириш жараёни ҳам бошқариши лозимлиги
Учинчидан	Мулкчилик шаклидан қатъи назар қонун устиворлигини таъминлаш кераклиги
Тўртинчидан	Хусусийлаштириш жараёнида аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш устивор аҳамиятга эга эканлиги
Бешинчидан	Жаҳон тажрибасини ўрганган ҳолда инқилобий сакраш-ларсиз, яъни эволюцион йул билан босқичма-босқич хусусийлаштиришни амалга ошириш лозимлиги

Юқоридагиларни ҳисобга олиб, Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши томонидан 1991 йил 19 ноябрда «Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида»ги қонун қабул қилинди. Ушбу қонун Ўзбекистон Республикасида самарали ижтимоий йуналишга эга бўлган бозор иқтисодиётини вужудга келтириш мақсадида давлат мулкни ўзгартиришнинг ташкилий, ҳуқуқий асосларини белгилаб берди. қонун иқтисодиётни эркинлаштириш ва ҳақиқий мулкдор синфини шакллантиришда муҳим рол ўйнайди. Мулкни маълум бир гуруҳ қулида монополия бўлишлигига йўл қўймаслик, мулкдор синфининг иқтисодий асосини хусусий мулк ташкил этиши кераклигини, у самарали бозор иқтисодиётининг асоси хусусийлаштириш жараёни эканлигини такидлади.

Жаҳоннинг турли мамлакатларида хусусийлаштиришнинг таҳлили унинг еттита асосий усулини алоҳида ажратиб олиш имконини беради. В. Чженнинг «Хусусийлаштириш асослари» китобида буларга қуйидагича

⁴ Шодмонов Ш. Ш., Алимов Р. Х., Жўраев Т. Т. «Иқтисодиёт назарияси» Тошкент, «Молия» 2002 йил. 35-бет.

таъриф берилган:

1. Давлат корхоналари акцияларининг очик сотувини ўтказиш.

Фонд бозорлари етарли ривожланмаган мамлакатларда акцияларни очик сотиш қийин бўлиб, қимматга тушиши мумкин. Бу кенг қўламли реклама компаниясига заруриятдан келиб чиқади.

2. Акцияларни ким ошди савдоси йўли билан сотиш.

Хусусийлаштиришнинг кенг тарқалган бу усули ким ошди савдоси орқали амалга оширилиши керак. Бунда порахўрлик ва айрим фуқароларга устунлик берилиши олди олинади.

3. Давлат корхоналарини хусусий инвестрларга сотиш.

Бу усул ёхуд объектни тўғридан-тўғри сотиб олиш, ёхуд акциялар пакетини сотиб олиш йўли билан амалга оширилади.

4. Корхонанинг мулкани сотиш ва кейинчалик мавжуд қарзларни тўлаш йўли билан давлат корхонасини тугатиш.

Бу услубдан фақат ички қайта қуришлар йўли билан корхонани сақлаб қолишга бўлган жамики умидлар йўққа чиққанида фойдаланилади. Польшада саноат корхоналарини хусусийлаштириш чоғида бу усул кенг қўлланилган.

5. Давлат корхонасини алоҳида бўлинмаларга ажратиш ёки бўлиш ва қайта қуриш йули билан уларни қисмлар бўйича сотиш.

Иқтисодиёт марказлаштирилган кўпгина мамлакатларда йирик корхоналар турли турдаги кўпдан кўп корхоналарни ўз ичига олади. ҳар қандай хусусийлаштириш амалга оширилишидан аввал уларни ажратиш ва кичиклаштириш лозим бўлади.

6. Корхонани раҳбарлар ва меҳнат жамоаси томонидан сотиб олиниши.

Бу ҳолда корхонани меҳнат жамоаси томонидан акционерлаш дастури (УСОП) энг муҳим усул ҳисобланади. УСОП шундай механизм ҳисобланадики, у корхона жамоасига бўлғуси жамғармалар ҳисобидан қайтариладиган қарзлар олиш имконини беради. қарзлар қопланиши билан акциялар уларни сотиб олишда иштирок этган ҳар бир ходимнинг ўз мулкига айланади.

7. Давлат корхонасининг хусусий шахс томонидан ижарага олиниши ёки давлат ва хусусий корхоналар ўртасида корхонани бошқариш тўғрисида битим тузиш.

Бундай ёндашув олис муддатдаги истиқболда кескин чекланади.

3. Ўзбекистон Республикасида хусусийлаштиришнинг ўзига хос йўли ва босқичлари.

Турли мамлакатларларда давлат корхоналарини хусусийлаштиришни режалаштириш ва амалга ошириш жараёни қоида тариқасида уч босқич асосида амалга оширилади.

Биринчи босқичда хусусийлаштириладиган корхоналар танлаб олинади ва хусусийлаштириш усуллари белгиланади. Танлов ишбилармонлик фаоллигини умумий шарт-шароитларини бозорнинг тегишли бўғимлари хусусиятини потенциал инвесторларнинг манфаатдорлик даражасини, молиявий ресурсларнинг мавжудлигини шунингдек корхоналар иш олиб боришининг асосий хусусиятларини баҳолаш асосида амалга оширилади.

Иккинчи босқичда хусусийлаштирилаётган корхоналарни тайёрлаш амалга оширилади. Меъёрий асослар ишлаб чиқилади, дастлабки баҳолаш бажарилади ва айрим қарорлар қабул қилинади.

Агар корхонани бўлиш ёки кичиклаштирининг бошқа усуллари воситасида тўла ёки қисман хусусийлаштирилган ҳолларда, шунингдек корхоналарни сотишнинг потенциал қиймати молиявий аҳволини мустаҳкамлаш ҳисобига оширилиши мумкин бўлганда тузилма ўзгаришлари амалга ошириш керак. Улар қарздорликни маблағ билан қайта таъминлашни, фаолиятнинг фойда келтирмайдиган турларини қайта ташкил этиш ёки тугатишни, ортиқча ходимларни қисқартиришни, иш ҳақи жамғармасини қисқартиришни ёки янги раҳбариятни тайинлашни ўз ичига олади.

Кўпинча корхонада ишловчиларнинг манфаатлари билан боғлиқ, турли, зиддиятли вазиятларни бартараф этиш зарурияти туғилиши мумкин. қисқартиришлар миқдорини камайтириш ортиқча ходимлар билан адолатли муносабат, янги иш берувчи корхонада қолдирилган ходимларнинг хизмат муддатини ҳисобга олиши шу манфаатларга тааллуқлидир.

Тайёргарлик босқичи амалга ошириладиган асосий тадбирларнинг сўнгиси, қиймат баҳосини дастлабки аниқлашдан иборатдир. Бозорнинг потенциал муносабати ва корхонанинг олдинги йиллардаги рентабеллиги унинг белгиловчи омилларидир. Биринчи омилининг таҳлили фақат талаб даражасини эмас, балки унинг манбаларини ҳам ўз ичига олади. Потенциал харидорлар, шунингдек сотув шарт-шароитларига нисбатан давлат сиёсати талабини амалга ошириш зарур бўлади.

Бозор муносабатининг яна бир жиҳати, айниқса, конкрет бозор шароитлари, шунингдек тадбиркорлик фаолиятининг умумий шароитлари замирида харидорлар кайфиятини ҳисобга олишдан иборатдир. Харидорлар кархона фаолияти натижаларининг яхшиланиш имкониятларига, шунингдек энг кам меъёрий аралашувлар орқали бозорда таъсирнинг муайян даражасига

умид қилсалар, хийла юкори нархлар белгиланиши мумкин. Агар ишбилармонлик вазияти барқарор бўлмаса, харидорлар, масалан, хизмат кўрсатиш соҳасида қўшма корхоналар сингари вариантларини афзал кўрадилар. Бинобарин, харидор манфаатдорлигини солиқ имтиёзлари, паст фоииз ставкалари ва шу кабилар белгилаш йўли билан рағбатлантириш зарур.

Давлат мулки объектларини сотиш амалда юқорида тавсифи берилган етти усулнинг исталгани воситасида амалга оширилиши мумкин.

Хусусийлаштириш жараёни босқичларини таърифлаётиб, бу жараённи муваффақиятли амалга ошириш асосларини яратувчи турли тайёргарлик тадбирларининг ғоят муҳимлигини таъкидламоқ лозим.

Ўзбекистонда ислохотларнинг ҳал қилувчи омилларидан бири, ўзига хос хусусиятлари уларнинг узвийлиги, изчиллиги ва мажбурийлигидадир. Халқ хўжалик тармоқларини фаол ислох қилишга киришишдан аввал турли мулкчилик усулларида бўлган айрим корхоналарда узоқ муддат тахлилий ишлар бажарилади. Ислохотларни амалга оширишга киришиш жараёнида бизда Президентимиз И.Каримов таъкидлаганидек «Янги уйни қурмай туриб, эскисини бузма» деган нақл асос қилиб олинади. Бўл-бўлчилик билан ёндашиш ўрнига иқтисодиётни босқичма-босқич, аста-секин ислох қилиш усули, уни бошқарувнинг маъмурий буйруқбозлик омилларидан бозор муносабатларига ўтказиш қабул қилинди. Республикада мулкчилик шакллари қайта қуриш ва ўзгартиришнинг ўз тажрибаси қўнт билан ўрганилади.

Хусусий мулкчиликка асосланган дастлабки корхоналар тажриба тариқасида 1990 йилда ташкил этилди. Булар Маҳаллий саноат вазирлигига қарашли Самарқанд шаҳридаги “Озод” хусусий корхонаси ва “Раҳим” корхонаси, Тошкент шаҳрида оилавий “Мадраҳим” ва хусусий “Сайдали” корхонасидир. Шу билан ёнма-ён вазирликлар, идоралар, давлат бошқарув идоралари тизимларини қайта ташкил этиш давом этди. Бу жараёнларнинг ҳаммаси меҳнат жамоалари ва халқ хўжалиги тармоқларининг ходимларга нисбатан эҳтиёткорликни, уларни ижтимоий муҳофазасини ишлаб чиқаришни амалга оширишни кўзларди.

Мулкчилик шакллари ўзгартиришнинг асосий босқичлари ҳам белгилаб олинди.

Агар 1990-1991 йиллар ислохотлар тажрибасини орттириш ва ўрганиш, унинг ҳукуқий асосларини яратиш даври деб ҳисобласак, 1992-1994 йиллар фаол хусусийлаштиришнинг биринчи босқичига айланди. Тўпланган тажрибадан кейин маҳаллий саноат, савдо, хизмат кўрсатиш, матлубот жамиятларига қарашли ва шу сингари соҳаларда кичик ва унчалик ката бўлмаган корхоналарни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш

бошланди.

Енгил, озиқ-овқат саноатининг, қурилиш ва транспорт мажмуасининг ўрта ва йирик корхоналарини давлат тасарруфидан чиқариш асосан 1995йили якунланди.

Қишлоқ хўжалигида ислохотлар амалга оширила бошлади. Шундай қилиб, нодавлат сектор Ўзбекистон иқтисодиётида ғоят катта аҳамият касб этиб, 1995йили унинг миллий даромаддаги улуши 85 фоиздан ошиб кетди.

Саноат ва қишлоқ хўжалиги тубдан чуқур қайта қуришининг иккинчи босқичи 1994 йили 15 мартда Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан қабул қилинган “Ўзбекистон Республикасида давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришни янада ривожлантиришнинг устувор йўналишлари, тўғрисидаги» фармонидан кейин бошланди. Фармон давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнини иккинчи босқичининг асосий мақсадларини қуйидагича белгилади:

- хусусийлаштириш жараёнига амалда иқтисодиётнинг барча тармоқлари ва соҳаларининг ўрта ва йирик корхоналарини жалб этиб, унинг миқёсларини кенгайтириш;

- танҳо ҳокимлик қилган ишлаб чиқариш тузилмаларини кичиклаштириш ва рақобатчил бозор муҳитини вужудга келтириш;

- Ўзбекистон аҳолисининг кенг қатламлари, хорижий сармоядорларнинг ҳуқуқини ва жисмоний шахсларнинг давлат тасарруфидан чиқаришдаги иштироқини таъминловчи хусусийлаштириш механизмини такомиллаштириш;

- Давлат тасарруфидан чиқарилган корхоналарга улар хусусийлаштирилганидан кейинги даврда ҳар томонлама ёрдам кўрсатиш.

қимматли қоғозлар ва ерга бўлган мулкнинг тўлақонли бозорини яратиш мақсадида, қуйидагилар иқтисодиётни ислоҳ қилишнинг устувор йўналишлари қилиб белгиланди:

- қимматли қоғозлар бозорини ривожлантириш ва айти пайтда давлатга тегишли акцияларни қисқартириб, очиқ турдаги ҳиссадорлик жамоаларини ташкил этиш орқали иқтисодий ислохотлар жараёнига аҳолини кенг жалб этиш;

- кўчмас мулк бозорини, шу жумладан савдо, маиший ва коммунал хизмат корхоналари, шунингдек қурилиш иншоотларини танлов асосида сотиш йўли блан шакллантириш;

- улгуржи совдо корхоналарини хусусийлаштириш жараёнига жалб қилиш, шунингдек товар хом-ашё биржалари тизимини ривожлантириш орқали ишлаб чиқариш воситалари бозорини вужудга келтириш;

- таркиб топган ишлаб чиқариш ва бошқарув тизимларининг танҳо хоқимлигига барҳам бериш, хусусийлаштиришга чеклашлар дахл қилувчи корхоналар миқдорини қисқартириш;
- тендер ва ким ошди савдолари, инвестицион олди-сотдилар, шунингдек мулкни тўғридан-тўғри сотиш орқали Ўзбекистон иқтисодиётига чет эл инвестицияларини жалб қилиш;
- корхоналарнинг хусусийлаштиришдан кейинги фаолиятини давлат томонидан қўллаб-қувватланиши.

Мазкур босқичда (1994-1998 йй) хусусийлаштириш жараёнига минглаб ўрта ва йирик корхоналар жалб этилди, бунда хусусийлаштириш давлат корхоналарини очиқ турдаги акциядорлар жамиятига айлантириш йўли билан олиб борилди ва кичик бизнес кенг ривож топди. Шу даврда 70 мингга яқин корхоналар рўйхатга олинди. Айнан шу даврда акциядорлик жамиятларининг акциялари оммавий муомалага чиқарилди. 1998 йил 1 январга келиб, акцияларнинг умумий эмиссия ҳажми 168,6 млрд. сўмга тенг бўлди, давлат корхоналари замирида 1993-1998 йилларда ташкил этилган акциядорлик жамиятларининг 11,3 млн. дона акциялари чиқарилди. Бозор инфраструктураси жадал ривож топди. Биржалар, тижорат банклари, хусусий суғўрта компаниялари, инвестиция фондлари, улгуржи савдо тизими, аудиторлик, консалтинг фирмалари ва бозорнинг кўпгина бошқа омиллари иш бошлади.

Мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришнинг учинчи босқичи 1998 йилдан бошланди. У Вазирлар Маҳкамаси томонидан республиканинг халқ хўжалиги учун муҳим стратегик аҳамиятга эга бўлган ва хусусийлаштирилиши мумкин бўлмаган давлат мулки объектлари рўйхатининг тузилиши билан тавсифланади. ҳозирги пайтда мазкур рўйхатга кирмаган деярли барча объектлар ва корхоналарда хусусийлаштириш жараёни кечмокда. Иқтисодий ривожланишнинг ҳозирги босқичидаги давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш республикадаги йирик стратегик давлат корхоналарини мулкчилик шаклини ўзгартиришга халқаро техник ва молиявий маслаҳатчиларни жалб этган ҳолда алоҳида ёндашув ажралиб туради.

Ўзбекистонда хусусийлаштиришнинг ваучерлаштириш йўли бўйича олиб борилиши учун бир қатор қатъий ички ва ташки таклифлар бўлишига қарамасдан, ушбу усулдан воз кечилди. Воз кечишнинг сабаби қуйидагилардан иборат: биринчидан, мол-мулкнинг қийматини баҳолаб, унинг миқдорида чеклар, ваучерлар ва бошқа шунга ўхшаш қимматли қоғозлар чиқариш ҳамда бу қоғозларни бутун аҳоли ўртасида тенг тақсимлаш – ижтимоий адолат тамойилига риоя қилиш эмас, балки социалистик сунъий

равишда тенглаштиришнинг бузилган бир шакли, ҳолос.

Иккинчидан, мол-мулкни бепул тарқатиш уни асраб-авайлаш ва кўпайтириш ҳақида қайғуришга олиб келмайди. Текин қўлга киритилган нарсанинг қадри ҳам бўлмайди. И.Каримов такидлаганидек “Биз шундай қатъий ҳулосага келдик – давлат мол-мулки фақат янги мулкдорга сотиш йўли билангина мулкчиликнинг бошқа шаклига айлантирилиши мумкин... Мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришга бундай ёндашишнинг мазмуни жуда оддий - “ваучерлашган” қиёфасиз мулкдордан қочиш ва ўзига топширилган мол-мулкни тўғри тасарруф эта оладиган, фаолиятнинг дастлабки босқичидаёқ ундан ката самара билан фойдаланишни таъминлайдиган шахсларга мулк беришдан иборат”.

Ўзбекистонда хусусийлаштиришнинг ўзига хос хусусияти унинг ижтимоий мақсадларга йўналтирилганлиги ҳисобланади. У мол-мулкни барчага тенг қилиб тарқатишнинг турли хил усулларига муқобил бўлиб, аҳолининг энг заиф қатламини ижтимоий ҳимоялашга йўналтирилган. Хусусилаштиришнинг ижтимоий йўналтирилганлиги шу билан ифодаланадики, уй-жойни хусусийлаштириш жараёнида уни ноишлаб чиқариш соҳасининг – халқ таълими, соғлиқни сақлаш, маданият ва бошқа бюджет ташкилотларининг ходимлари бепул олишди. Бундан ташқари, меҳнат жамоасининг аъзолари ўз корхоналарининг акцияларини имтиёзли шартларда сотиб олиш имкониятига, шунингдек, ижтимоий инфратузилма объектларидан бепул фойдаланиш имкониятига эга бўлишди. Давлат хўжаликларининг мол-мулки, фермалар ва боғларни хусусийлаштиришда аграр соҳаси хўжалигининг жамоаларига имтиёзлар берилди.

Ўзбекистонда хусусийлаштиришнинг энг муҳим хусусияти шундаки, мулкни давлат тасарруфидан чиқаришдан келиб тушадиган маблағларнинг ката қисми хусусийлаштириш давридан кейин корхоналарни қўллаб-қувватлашга ва тадбиркорликни ривожлантиришга сарфланмоқда. Бутун иккинчи босқич давомида давлат мулкнинг хусусийлаштирилиши натижасида келиб тушган пул маблағлари собиқ Иттифокнинг деярли барча мамлакатларида бўлганидек, бюджетга йўналтирилмасдан, балки махсус бюджетдан ташқари фонднинг ҳисобрақамларида тўпланди.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 20 майдаги 258 –сонли қарорига мувофиқ давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришдан тушган маблағларнинг тақсимланиши (чет эл валютасидаги тушумлар бундан мустасно) республика Давлат мулки кумитаси томонидан қуйидаги тартибда амалга оширилади:

40 фоизи – бюджет тақчиллигини қоплаш манбаси сифатида давлат бюджетига, ушбу маблағлардан инвестиция лойиҳаларини молиялаштириш

учун мақсадли фойдаланилади;

15 фоизи – хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш фондида (Бизнес-фондга);

15 фоизи – қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгашига, вилоятлар ва Тошкент шаҳри ҳокимиятларига ижтимоий – иқтисодий ривожлантириш лойиҳаларини молиялаш, бозор инфратузилмаси муассасаларини шакллантириш учун;

3 фоизи – Давлат мулки қумитасининг хусусийлаштириш, инвестиция ва бозор тузилмаларини ташкил этиш ҳамда ривожлантириш давлат дастурини амалга ошириш бўйича харажатларига;

2 фоизи – тартибга солиш ва бошқариш вазифаларини амалга ошириш билан боғлиқ харажатларни қоплаш учун Давлат мулки қумитасининг ҳисоб рақамига;

25 фоизи – хусусийлаштирилаётган корхоналар ёки балансида мулкнинг хусусийлаштирилган қисми бўлган корхоналарнинг ихтиёрида қолдирилади, ушбу маблағлар фақат техник жихатдан қайта жихозлашга, ишлаб чиқаришни янгилашга ва айланма маблағларни тўлдириш учун мақсадли фойдаланилади.

Мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш амалдаги қонун ҳужжатлари ҳамда дастурларга мувофиқ, шунингдек, ҳукумат қарорлари асосида амалга оширилмоқда. Мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш дастуридан ташқари, меҳнат жамоалари аъзолари, нодавлат юридик ҳамда жисмоний шахсларнинг буюртмалари асосида ҳам амалга оширилиши мумкин. Шундай қилиб, фуқаролар, Ўзбекистоннинг нодавлат юридик шахслари, бошқа давлатларнинг юридик шахслари, меҳнат жамоалари ҳамда Давлат мулки қумитаси давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришни амалга ошириш ташаббуси билан қатнашиш ҳуқуқига эга. Бунда Давлат **мулки** қумитаси ва унинг ҳудудий бўлинмалари давлат корхоналарини қайта ташкил этиш натижасида барпо этиладиган акциядорлик жамиятларининг массислари сифатида иштирок этади.

Давлат корхоналарини мулкчиликнинг бошқа нодавлат шаклларида айлантириш **давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришнинг қуйидаги асоси тамойилларини** ўз ичига олган тармоқ дастурлари ёки ҳукумат қарорлари асосида амалга оширилади:

- меҳнат жамоаси аъзоларининг манфаатларини инобатга олган ҳолда давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришнинг шакллари белгилаш;

- монополияга қарши қонунчилик талабларига риоя этиш;

- давлат мулкини пулга ва бепул бериш ҳаракатларини уйғунлаштириб олиб бориш;

- сотилиши ва бепул хусусийлаштирилиши лозим бўлган мол-мулк улушига эга бўлиш учун барча фуқароларнинг тенг ҳуқуқлари;

- барча фуқароларнинг ижтимоий ҳимояланишини таъминлаш;

- ошкоралик, давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тадбирларини амалга оширилиши устидан давлат ҳамда жамият назорати.

Ўзбекистонда давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш қуйидаги **шаклларда** амалга оширилади:

- давлат корхонасини хўжалик жамиятига ёки ширкатига айлантириш;

- давлат мулки объектлари ва (ёки) давлатга тегишли акциялар, улушлар ва мулк пайларни нодавлат юридик ва жисмоний шахсларга, шу жумладан, Ўзбекистон Республикаси норезидентларига биржалар ва биржадан ташқари савдоларда қонунчиликда кўзда тутилган тартибда сотиш.

Давлат тасарруфидан чиқариш шаклини танлаш ҳукумат ёки Давлат мулки кумитаси (худудий бошкарма)нинг қарорига мувофиқ ишлаб чиқаришнинг ўзига хос хусусияти, корхона иш фаолияти самарадорлигини ошириш, ишлаб чиқариш кўлами, асосий фондлар қиймати ва имкониятли сармоядорларнинг таклифларини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади.

Акцияларнинг 25 фоизидан ортиқ улушининг давлат ихтиёрида қолдирилишига фақат мамлакатларнинг келажақдаги фан-техника салоҳиятини белгилаб берувчи, шунингдек, республиканинг иқтисодий мустақиллигини таъминловчи тармоқлар ва корхоналар буйича рухсат этилади.

Қимматли қоғозлар бозорини янада ривожлантириш ва кенгайтириш, сармоядорларнинг фаоллигини ошириш мақсадида республика ҳукумати томонидан шу нарса белгилаб қўйилганки, 1997 йилнинг апрелидан бошлаш ўз улушини сақлаб қолган очик акциядорлик жамиятларида устав сармоясини шакллантиришда акциялар пакетлари қуйидагича тақсимланади:

- давлат улуши – 25 фоиздан ошмаслиги керак;
- меҳнат жамоасининг улуши – 26 фоиздан ошмаслиги керак;
- хорижий сармоядорга сотиладиган улуш – камида 25 фоиз бўлиши лозим;
- қолган қисми – эркин савдога қўйилади.

Бунда ҳукумат хорижий сармоядорлар иштирокидаги акциядорлик жамиятларининг акциялар пакетларини тендер шартлари асосида қайта тақсимлаш тўғрисида қарор қабул қилиш ҳуқуқига эга.

Юқорида таърифланган тартиб эмиссия проспекти рўйхатга олинган санадан бошлаб бир йил давомида амал қилади, шундан сўнг барча сотилмай

қолган акциялар Давлат мулки қумитаси томонидан юридик ва жисмоний шахсларга, шу жумладан, хорижий юридик ва жисмоний шахсларга эркин сотувга қўйилиши лозим.

Хусусийлаштирилаётган корхона унга давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришдан келиб тушиши лозим бўлган маблағларни олишдан расмий тарзда воз кечиш мумкин. Бундай ҳолатда ушбу маблағлар Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджетига йўналтирилади. Давлатнинг ишончли вақиллари ҳамда давлат мулкани бошқаришга ишонч билдирилган шахслар ўзларининг ҳисоботларида бундай корхоналарнинг ихтиёрида қолдирилган хусусийлаштиришдан келиб тушган маблағлардан мақсадли фойдаланганлик ҳақидаги ахборотни ҳар чоракда тақдим этади. Бундан ташқари, кўрсатилган маблағлардан мақсадли фойдаланиш мониторинги ва уни назорат қилиш Молия вазирлиги томонидан амалга оширилади. Корхоналар томонидан уларнинг ихтиёрида қолдирилган маблағлардан мақсадсиз фойдаланганлик ҳоллари аниқланганда, Молия вазирлиги ва унинг жойлардаги органлари тегишли суммани ундириши ҳамда уларни республика бюджетининг даромад қисмига йўналтириши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. «Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси қонуни. 1991 йил 19 ноябрда қабул қилинган.
2. «Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси қонунининг 4-моддасига ўзгартишлар киритиш. 2006 йил Запрелда қабул қилинган.
3. «Хусусий корхона тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси қонуни. 2003 йил 11 декабрда қабул қилинган.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасида давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришни янада ривожлантиришнинг устивор йқналишлари тўғрисида»ги 1994 йил 15 мартда қабул қилган фармони.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасининг давлат мулкини бошқариш ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш Давлат қўмитасини ташкил этиш тўғрисида»ги 1994 йил 7 февралда қабул қилган фармони.
6. Интернет сайтлари:
www.stat.uz.
www.gov.uz.
www.mulk.uz.